

»Liktvättning«, olja på duk från 1908 av Juho Rissanen (1873–1950), har ett ovanligt motiv. Före begravningsentreprenörernas tid var det vanligt att kvinnorna tvättade och svepte den döde. Verket finns på Åbo Konstmuseum.

»Varje tid har sitt sätt
att handskas med döden,
men skräcken för döden
och den döda kroppen tycks
vara allmängiltig«

■ *Hic locus est ubi mors gaudet succurrere vitae*, »Detta är platsen där döden gläder sig att vara till nytta för livet«, står det över ingången till dissektionssalen vid Lunds universitets anatomiska institution, som byggdes 1897.

Idéhistorikern Eva Åhrén Snickare, 1:e intendent på Nobelmuseet i Stockholm, skriver i sin doktorsavhandling »Döden, kroppen och moderniteten«, utgiven av Carlssons förlag, om hur attityder till döden och den döda kroppen förändrades när Sverige moderniserades kring sekelskiftet 1900.

Användningen av döda kroppar var central för utvecklingen av läkarvetenskapen under 1800-talet. Vid de tidigaste dissektionerna användes döda kroppar – av brottslingar, självmördare, oäkta barn och dem som inte hade råd att bekosta sin begravning. Det ansågs vara ett straff eller en skändning av den nyss avlidne att skära i kroppen.

Under 1800-talet blev det allt vanligare med obduktioner. I slutet av seklet obducerades de som dog på allmänna vårdinrättningar, nästan aldrig någon i överklassen; de dog oftast i hemmet. De medicinska institutionerna kunde på grund

av folks motvilja i praktiken inte få alla lik de enligt den nya lagstiftningen hade rätt till. För att få tillgång till kroppar skulle de medicinska institutionerna vid universitetet undan för undan lämna rekvisitioner på hur många de behövde. Sedan var det polisens uppgift att sköta transporterarna.

Karolinska institutet var tidigt ute med anatomiundervisningen och värderade de anatomiska vetenskaperna högt. Till att börja med utbildades i första hand kirurger, vilkas utbildning var mer praktiskt och hantverksmässigt inriktad än medicinarnas.

Först med den nya lagstiftningen 1973, som innebär att alla kroppar som lämnas till de anatomiska institutionerna för dissektion är frivilligt donerade, hade det vetenskapliga tänkandet successivt spridit sig till allmänheten. Idag vill många anhöriga veta dödsorsaken, något som bidragit till ett mer positivt synsätt på obduktioner.

– Döden har ur allmänhetens synvinkel alltid varit skrämmande, men skrällen skiljer sig från tid till annan. Förr präglades den av ett religiöst och mystiskt synsätt. Folk trodde på gengångare, som kunde dra med sig levande till dödsriket. Men det magiska inslaget försvann. Numera är få rädda för spöken, men många känner rädsla för de nedbrytande krafterna i livet och själva utslocknandet. I det moderna tänkandet finns en föreställning om att hälsa och ungdom ger livet mening. Auktoriteten över döden i den moderna eran har förskjutits från den religiösa sfären till den medicinska, framhåller Eva Åhrén Snickare.

När fotograferingen slog igenom var det vanligt att ta bilder på en död anhörig. Ofta var det ståndspersoner som avbildades på dödsbädden. Bilderna användes som bevis på att t ex kungen verkligen var död. De kopierades och hängdes till minne i de kungliga barnens sovrums. Gustaf Fröding fotograferades 1911 i sin kista, bilder som sedan publicerades i tidningen Hvar 8 dag.

Snart började vanligt folk tillkalla fotograf för att ta bilder på sina döda anhöriga. Kvinnoliken bar inte sällan brudklänning och var utsmyckade efter råd och klass.

Med invandringen har idag ett annat bildbruk blivit vanligare, men då gäller det bilder på de döda när de ännu var i livet. Idag är det inte ovanligt att det finns sådana foton inmonterade på gravstenarna.

– Detta bruk håller på att sprida sig. De flesta av oss väljer att minnas den döde mitt i livet, inte som avliden, säger Eva Åhrén Snickare.

Förr i tiden var det vanligt att kvinnor tvätade och svepte de döda. Men detta kunde göras också av män, särskilt om den avlidne var en man. Före begravningsentreprenörernas tid var hanteringen av döda en bisyssla även för bl a snickare, sömmerskor och florister. Redan då ville man visa att den döde var värd att kosta på och tas om hand av folk som kunde sina saker. Det är lätt att tro att vi lagt över jobbet på andra för att vi tar avstånd från döden, men så behöver det inte alls vara.

De första begravningsentreprenörerna dök upp i Stockholm i slutet av 1800-talet, och yrket spreds i början av 1900-talet ut i landet:

– Det kanske är mer kommers kring döden idag, en följd av den förändrade

aska kunde inte gärna innehålla någon gengångare.

När kremering började bli allt vanligare engagerade sig många läkare. Genom kremeringen tog man kontrollen över nedbrytningen av den döda kroppen. Till att börja med upplevde många det som en okänd, främmande, dramatisk och onaturlig företeelse att stoppa in den döda kroppen i en ugn där den förtärdes av eld.

Det fanns ett motstånd både inom kyrkan och bland allmänheten. I början var kremeringen mest till för det förmögna borgerskapet. Först på 1930-talet fick det större fäste hos arbetarklassen. Numera kremeras över 90 procent av alla döda i Stockholm, ungefär 65 procent på landsorten.

– Hanteringen av döda kroppar i södra Europa och hos oss skiljer sig både mycket och lite. Den katolska kyrkan är motståndare till kremering. I Italien fanns delade åsikter mellan liberala kremeringsförespråkare och mer konservativa krafter. Påvens bannbulla mot kremeringar har gjort att det utförs färre kremeringar i de katolska länderna. I England åker kistan efter akten på ett rullband in till ugnen i ett angränsande rum. Hos oss står kistan kvar tills begravningsgästerna lämnat kapellet, säger Eva Åhrén Snickare.

Hon anser inte att döden gömmts undan i det moderna samhället, som har sina egna riter och anpassar dem till den rådande kulturen. Varje tid har sitt sätt att handskas med döden, men skrällen för döden och den döda kroppen tycks vara allmängiltig.

Hon ser en parallell mellan kremeringens genombrott och den nya metoden med frystorkning, som introducerades helt nyligen:

– Hygien var ett honnörssord vid förra sekelskiftet. Idag är det miljö och miljövänlighet som är ledstjärnan. Frystorkning påstås vara giftfri och oskadlig för naturen. Men många känner obehag inför tanken att frystorkas.

I avhandlingen konstaterar Eva Åhrén Snickare att vårt förhållande till döden aldrig varit något annat än en kombination av kulturella föreställningar, symbolik och praktisk hantering.

Jan Mårtenson
författare och journalist
Malmö

Eva Åhrén Snickare har gjort en kulturhistorisk studie av attityderna till döden och den döda kroppen.

Foto: Pressens Bild

ekonomin. Nu föredrar vi att anlita professionell hjälp, och yrket har fått en helt annan status. Men vi har också större möjligheter att påverka vad som sker med den döda kroppen. Återigen är det vanligare att man får ha den döde kvar i hemmet innan kroppen placeras i kylrum. Enligt den muslimska seden ska den döde tvättas av de anhöriga och begravas inom tre dagar.

Många praktiska problem fanns när det gällde att hantera liken. De förvarades i någon sval sal eller i en bod. Begravningen måste vänta till nästkommande söndag. Både flugor och råttor hann ibland komma före. Bekymren var sällan över efter begravningen. Kyrkogårdarna, före 1800-talet även kyrkorummet, kunde stinka av förruttelse.

Hygien betonades i slutet av 1800-talet. Den första hälsovårdsstadgan kom 1874, då städerna fick sina stadsläkare. Svenska Likbränningsföreningen bildades 1882. Man visade propagandabilder av hur praktiskt det skulle bli med kremering, ingen röra av ben under jord och ingen oro för det kroppsliga sönderfallet. Elden renar, hette det. En urna med